

Az ItK 2000/5–6. számában Bitskey István és Gábor Csilla egy 17. századi verset tett közzé. A közlők szerint a 11 soros latin epigrammát és annak 40 soros magyar átdolgozását Pápai Páriz Ferenc írta 1663-ban Zrínyi Miklósról.¹

A vers kéziratát jómagam is kézbe vehettem és PhD-disszertációm írása közben hasznosíthattam is. Mivel disszertációm Zrínyi erdélyi irodalmi és politikai kapcsolatairól írtam, talán mondanom sem kell, mennyire megörültem „Pápai versének”. Mert kezdetben kétségtelenül annak tűnt: autográf kézirat, a vers fölött ceruzás bejegyzés: „Pápai Páriz Ferenc: Epigramma etc. (cca 1663)”. Ő lenne az egyetlen eddig ismert 17. századi erdélyi szerző, aki verset írt Zrínyi Miklósról. További kutatásaim során azonban egyre több kétely merült fel bennem Pápai szerzőségét illetően. Így végül disszertáciomban azt állítottam, hogy Pápai nem szerzője, hanem csak lemásolója volt a versnek. Nézetemet opponenseim (Jankovics József és Orlovsky Géza) is elfogadták. Az alábbiakban e kételyeimet, valamint azokat a kérdéseket szeretném ismertetni, melyek akkor adódnak, ha Pápai fogadjuk el a vers szerzőjének.

1. A közlők úgy mutatják be a verset, mintha az teljesen ismeretlen lenne a magyar irodalomtörténetben, holott eddig már legalább ötször jelent meg nyomtatásban, a tucatszerű 17–18. századi kéziratos másolatról nem is beszélve. A vers nyomtatásban is nagyon korán, Forgách Simon 1705. évi *Áfium*-kiadásának függelékeként jelent meg.² Erről az *Áfium*ról a 18. század folyamán számos kéziratos másolat készült. Egy ilyen volt az alapja Thaly Kálmán közlésének is, aki kuruc-kori versnek gondolta „Pápai művét”.³ Nagy Géza Pápai-könyvében elfogadta Thaly megállapítását, de nagy zavart okozott azzal, hogy a verset a könyvészeti fejezetben Pápai kéziratai közé sorolta. Pontosabban szólva ebből a könyvészeti felsorolásból nem derül ki egyértelműen, hogy az epigramma Pápai saját műve, vagy csak lemásolta azt, jöllehet Nagy Géza könyvének más fejezeteiben megemlítette, hogy az epigramma nem Pápai szerzeménye.⁴ A vers megjelent még

¹ BITSKEY István, GÁBOR Csilla, *Pápai Páriz Ferenc kiadatlan verse Zrínyi Miklósról 1663-ból*, ItK, 2000, 755–758. A vers kézirata jelenleg: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Colectiîi Speciale Ms. 2935. Csak az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy 1997-ben Pápai Páriz nevénél nem találtam ezt a jelzetet. Nagy Géza könyve alapján írtam ki, és csodák csodája a raktárban bent volt. Szerencsére ezek szerint a bekötetlen, igen rongált, mindössze négylapnyi kézirat azóta sem tűnt el.

² RMK I, 1710.

³ THALY Kálmán, *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*, I, Pest, 1864, 182–184.

⁴ „A gyermek Pápai szellemi fogékonyságára, koraérettségére vet fényt legkorábbi kéziratos emléke, egy, a költő és hadvezér Zrínyit dicsőítő 11 soros latin epigramma, annak tizstrófás magyar átültetése, melynek lemásolása, megőrzése többet jelzett, mint pusztá érdeklődést: Zrínyi 1664-es diadalmas téli hadjárata előtt

1889-ben, 1953-ban, valamint 1988-ban Varga Imre gondozásában az RMKT 10. kötetében.⁵ Ennyit a nyomtatott változatokról.

2. A vers eddig ismert kéziratos változatai, a Pápai-féle példányt kivéve (a továbbiakban **P**) az *Áfium* toldalékaként szerepelnek, önálló terjedésükről nincs tudomásunk. Ez lenne valóban a legnyomósabb érv annak igazolására, hogy a szerző maga Pápai: ő 1663-ban megírja a verset, később hozzámásolják az *Áfium*hoz és azzal együtt terjed tovább. Csakhogy ezzel a tetszetős hipotézissel szemben számos kérdés felmerül.

a. Hogyan kerül a vers Pápaitól az *Áfium*ot másolók kezébe? A legkorábbi, verstoldalékot is tartalmazó *Áfium*-másolat 1664. szeptember 4-én került Zichy György esztergomi érsek tulajdonába.⁶ Ez a másolat tehát még Zrínyi életében készült, és nehezen képzelhető el, hogy ne lett volna róla tudomása. Hogyan szegődhetett a 14–15 éves Pápai verse ilyen gyorsan az *Áfium* kísérőjéül? Egy hipotetikusan kikövetkeztethető magyarázat kínálkozik, de véleményem szerint túl kalandregényes ahhoz, hogy elfogadható legyen. Íme: az nem kizárt, hogy az *Áfium* már 1663–64-ben kijutott Erdélybe: ezt bizonyítja egy 17. századi másolat, melyben a „fejedelmét eltapodta” szerkezet „fejedelmünkét eltapodta” alakban fordul elő.⁷ Ezt csak erdélyi másoló írhatta így át. A bökkenő csak az, hogy nem tudjuk pontosan meghatározni, mikor készült a szóban forgó másolat, csak annyit tudunk biztosan, hogy valamikor a 17. században. Az 1660-as évekből mindössze egy erdélyi személyről tudjuk biztosan, hogy járt a kezében Zrínyi-mű. Ez Teleki Mihály. 1662-ben Ebeni István⁸ több rendben is kérte Teleki Mihályt, hogy „Zrínyi uram írását” küldje el neki.⁹ Hogy Zrínyi melyik írását említi Ebeni, azt nehéz meghatározni. Lehetett a *Vitéz hadnagy*, a *Mátyás-elmélkedések*, jöllehet ezek önálló, a Bónis-kódexen kívüli terjedéséről nincs tudomásunk. Ha elfogadjuk Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván és Jarecsni János feltételezését, miszerint az *Áfium* 1661-ben íródott, akkor akár az is lehet-

annak törökellenes programjával való azonosulást s a vállalkozás iránti teljes bizalmat. [...] Az *Epigramma* c., legkorábbi *másolt*, keze írásával fennmaradt törökellenes és Zrínyit dicsőítő költeményt időrendben a bázeli peregrinus társaihoz [...] írt versei követik.” (PÁPAI PÁRIZ Ferenc, „Békességet magamnak, másoknak”, bev., jegyz., kiad. NAGY Géza, Bukarest, 1977, 14, 119, kiemelések: N. L. A továbbiakban: PÁPAI PÁRIZ 1977.)

⁵ Hadtörténelmi Közlemények, 1889, 513–514; *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*, Bp., 1953, 126–127; RMKT XVII/10, 244–245.

⁶ Jelenleg: MTAK, Kézirattár, Magyar Codexek, K. 86, 38b–39b. Az RMKT-ban Varga Imre ez alapján közölte a verset.

⁷ Ilyen például a Csupor Ádám-féle 17. századi *Áfium*-másolat: OSZK, Kézirattár, Oct. Hung. 761, fol. 3.

⁸ Ebeni 1656-ban II. Rákóczi György követeként személyesen is járt Zrínyinél: „Ebeni István és Nagy Tamás uraimékat, az Nagyságod böcsületes főember szolgálait bizony oly kedvesen láttam, mintha atyámfiai voltak volna. Ugyan megiszolgálom Nagyságodnak, hogy ily böcsületes embereket küldött hozzám, ritkán látunk itten jó magyart, bizony gyönyörűséggel látjuk, mikor valaki ide találkozik jüni”. Zrínyi II. Rákóczi Györgynek, Csáktornya, 1656. január 1. ZRÍNYI Miklós *Válogatott levelei*, kiad. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., Balassi, 1997 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 6 – a továbbiakban: *ZrinLev.*), 88.

⁹ „Kérem Kegyelmedet Szrini uramnak hallom írását kegyelmednél, küldje meg nekem is, hadd mulassam magam vele, már azelőtt is írtam vala Kegyelmednek felőle, egy jó íróval írassa le kegyelmed, megiszolgálom Kegyelmednek.” „Zrínyi uram írása felől is írtam vala kegyelmednek, de kételkedem nem adták meg. Kegyelmedet kérem küldje meg nekem is, hadd mulassam magam vele, de jó íróval írassa le Kegyelmed.” Ebeni István Telekinek, Szamosújvár, 1662. október 31. és november 2. TELEKI Mihály *Levelezése*, II, kiad. GERGELY Samu, Bp., 1921 (a továbbiakban: *TelLev.*), 373, 375.

séges, hogy az *Áfiumot* kéri Ebeni Telekitől.¹⁰ Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy 1662-ben Zrínyi egyik legfrissebb publicisztikai írata a Montecuccoli-ellenes röpirat, melyet Teleki, aki részt vett az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen, könnyen megszerezhetett. Nem zárhatjuk ki tehát annak a lehetőségét sem, hogy Ebeni ezt az iratot szerette volna megszerezni.¹¹ Egy, másfél hónappal későbbi levelében (Szamosújvár, 1662. december 15.) Ebeni ismét Telekihez fordult egy Zrínyi-mű megszerzése végett, és a szóban forgó munkát históriának nevezte: „Zrínyi uram *históriája* felől írván vala, Kegyelmed ha reá szerezhette, megszolgálnám Kegyelmednek.”¹² Zrínyi művei közül csak a *Mátyás-elmékedést* és – ami lényegesebb – a *Szigeti veszedelmet* tarthatjuk históriának. Ez utóbbi mellett szól az az érv is, hogy Ebeni ebben a levelében már nem azt kéri, hogy Teleki másoltassa le a szóban forgó szöveget, mint az előbbi két levelében, hanem, mivel nyomtatványról van szó, csak arra, hogy megszerezze azt. Mindezek alapján valószínűnek tartjuk, hogy Teleki Mihálynak 1662-ben volt *Syrena*-kötete, melyet 1676-ban Radnótfáján valamelyik felső-magyarországi menekült le is másolt magának. A fentiek figyelembevételével Pápai szerzőségére az alábbi hipotézis kínálkozik: 1663–64-ben Teleki révén kijut az *Áfium* Erdélybe, Pápai megszerzi azt, elolvassa, megírja a latin és magyar verset, 1664 nyarán Bethlen Miklós elviszi azt Magyarországra, netán épp Csáktornyára, ahol Zrínyi beleegyezésével az *Áfium*hoz csatolják. Tetszetős magyarázat, de egyetlen konkrét adattal sem tudjuk bizonyítani: Bethlen 1664. november 13-án érkezik Csáktornyára, a vers pedig 1664. szeptember 4-én már ott van az *Áfium* végén.

Az *Áfium*nak azok a másolatai, amelyek tartalmazzák a szóban forgó latin és magyar epigrammát, azért érdemelnek különös figyelmet, mert a Bónis-kódextól – mely szintén még Zrínyi életében készült – eltérő szövegagyományt képviselnek. Míg a Bónis-kódex inkább Vitézyhez, addig az önállóan terjedő verses *Áfium*-másolatok Wesselényi Ferenc nádor köréhez köthetők.¹³ Wesselényi, valamint a vers keletkezése és elterjedése között még számos kapcsolódási pontot találunk. A „Zaszlod alá, hazam, kerd, iöien magyar Mars” sor értelme Varga Imre szerint: „Kérd, hogy a magyar Mars, azaz Zrínyi, jöjjön zászlód alá. 1663. augusztus–szeptemberben merült fel az a terv, hogy Zrínyit bízzák meg a magyar hadak parancsnokságával. Zrínyi egy ideig húzódozott ennek elvállalásától.”¹⁴ Az egyik legérdekeltőbb személy ekkor abban, hogy Zrínyi elvállalja a „totius Nationis Hungariae Dux” címet, épp Wesselényi Ferenc, aki arra is kész, hogy amennyiben Zrínyi nem menne el a magyar főurak soproni tanácskozására, ő maga menjen be hozzá a Muraközbe,

¹⁰ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., 1964, 688–689; JARECSNI János, *Az „Áfium” datálásához*, Irodalomismeret, 1993/1–2, 23–25.

¹¹ Ezt a feltételezést tartja valószínűnek POROGI András is: *Gyöngyösi Kemény-eposzának politikai koncepciójáról*, It, 1986, 584.

¹² *TelLev.* II, 396. (Kiemelés: N. L.)

¹³ Verstoldalékos 17. századi *Áfium*-másolatok: OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 761, Quart. Hung. 1070, Oct. Hung. 637. Ezekről részletesebben: CSILLAG István, *A Zrínyi-próza XVII–XVIII. századi másolatai*, Irodalomismeret, 1996/3–4, 62–67.

¹⁴ RMKT XVII/10, 696.

rábeszélni a fővezérség elvállalására.¹⁵ Zrínyi 1663. szeptember elején megkapta fővezéri kinevezését, tehát a vers mindenképpen ez előtt íródott. A költemény keletkezésének évét Bitskey István és Gábor Csilla is elfogadja, de nem a fenti megfontolások, hanem a kézirat első lapján található, már idézett bejegyzés alapján. Csakhogy azt nem Pápai, hanem egy 19., vagy még inkább 20. század eleji kéz írta rá utólag. Miért nem jelölte Pápai, hogy ő maga írta a verset, és miért nem ő maga írta rá a dátumot?

b. Ha a vers 1663 nyarán már kész volt, hogyan magyarázható az akkor épp lakhelyéről elűzött, Besztercén menedéket találó Pápai „különösen jó tájékozottsága”?¹⁶ Honnan tudja a politikában még járatlan fiatal Pápai, hogy Zrínyit a magyar hadak fővezérségével akarják megbízni? Honnan tud Zrínyi és Lippay ellenségeskedéséről? Ez utóbbról a vers újraközlői ezt írják: „Különösen jó tájékozottságra mutat a 16. sor, amely a hárs említésével Zrínyi belső ellenfelére, Lippay érsekre tesz célzást”, mivel a hársfa szláv neve *lipa*, és ezt a szójátékot Zrínyi egy Rucsics Jánoshoz írt levelében is alkalmazta már.¹⁷ Véleményem szerint a 16. sor ilyen jellegű értelmezése nem helytálló: 1. a vers magyarul íródott, így eléggé erőltetett lenne a szójáték, hisz nehezen várható el a magyar olvasótól, hogy ismerje a hársfa szláv nevét, mint a horvát Rucsics. 2. A 16. sor így hangzik: „Felek raita, hogy *te öued* ne legyen hárs” (a kurzív részt a közlők kipontozták, mivel az a **P**-ből valóban kiszakadt). Itt a *hárs* szóban nehéz Lippayra vonatkoztatható allegóriát látnunk; egyszerűen arról van szó, hogy a hársból készült öv nem tartós. Ezt erősíti meg maga a szöveggörnyezet, valamint a szóban forgó rimbokor későbbi, Gyöngyösi általi imitációja is.¹⁸ 3. Arról nem is beszélve, hogy a Lippay–Zrínyi viszony 1663-ban már javulóban volt: az érsek személyesen járt Bécsben, hogy kieszközölje Zrínyi országos főkapitányi kinevezését, melynek hírére is ő hozta meg 1663. szeptember elején.¹⁹

c. Ha elfogadjuk Pápai szerzőségét, hogyan magyarázzuk a vers, az *Áfium* és néhány Wesselényi-leveél közötti szövegpárhuzamokat? Már Hausner Gábor és Porogi András is felfigyelt arra, hogy a szóban forgó vers kezdősora Wesselényi 1663. május 22-én a

¹⁵ Vitnyédy így számol be a nádor és társainak igyekezetéről: „Ide összegyűlekeztek egynehány fej nélkül való tagok, kiknek úgy eszek veszett, hogy ily nagy veszedelemben nem tudnak magoknak tanácsolni, és most mindnyájan az én uramnak könyörögnek, annak segítségét várják, úgy azt is, hogy léssen-e pártfogója ez veszedelemben lévő hazának, akit azelőtt mindenképpen mocskoltak, érdemes promotiójátul megfosztottak, igazságában megfojtottak, és ha lehetett volna talán életét is elvették volna neki. [...] Bizony rajta vagyunk mindnyájan ha ugyan ide nem jön az urakhoz, palatinus uram úgy Rottal uram is ő fölsége nevével szintén Muraközbe is elmennek hozzá, persvadeálják az ide fel való jövetelre.” (Vitnyédy Keczer Ambrusnak, 1663. szeptember 1. VITNYÉDY István *Levelezése*, II, kiad. FABÓ András, Pest, 1872, 116–117.)

¹⁶ Lásd Pápai naplóját: PÁPAI PÁRIZ 1977, 139.

¹⁷ BITSKEY–GÁBOR 756; *ZrinLev.* 110.

¹⁸ Zaszlod alá, hazam, kerd, idően magyar Mars, Kinek Saturnus is mind vélem s mind Márssal,
Sok sphahoglán ellen ki legyen veled társ, Elhihetd, hogy leszünk megsegítő társsal.
Mert már honod alatt alig marat az ars, Vassal lévén összeveszcsatolva, nem hárssal,
Felek raita, hogy te öued ne legyen hárs. El nem állunk töled, sem karddal, sem Árssal

(Vö. RMKT XVII/10, 244; GYÖNGYÖSI István, *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága*, kiad., jegyz., utószó JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Balassi, 2000, 10.)

¹⁹ R. VÁRKONYI Ágnes, *A rejtőzködő Murányi Vénus*, Bp., 1987, 142; *Magyarország története 1526–1686*, 3/2, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., 1987, 1110.

magyarországi vármegyékhez írt körlevelének egyik részletét imitálja: „Kérem s kényszerítem kegyelmeteket, serkentse feöl magában [a vármegyei nemesség] magyar szívét és édes eleinknek vitéz véréből született, pogány ellen való forró haragját. Kardoth, kardoth, *fegyvert, bátor szívet szerezzen* s nevellyen magában s mivel az az idő eljött, melyben avagy ezt is elveszítsük [...] a mi keveset még Magyarországon bírunk, avagy [...] prédált hazánk országolásából is kiverjük [ti. a törököt]”.²⁰ Az epigramma első sora: „*Fegyvert s bátor szívet kell annak szerezni*”. Mindebből Kovács Sándor Iván arra következtet, hogy Wesselényinek „1663 májusában olyan *Áfium*-példánya volt, amely a verses függelék tartalmazta”.²¹ Véleményem szerint ebből csak annyi biztos, hogy Wesselényinek volt *Áfium*-példánya, valamint az, hogy a versíró ismerte Wesselényi levelét, tehát a vers valamikor 1663 májusa és szeptembere között keletkezhetett. Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmet arra, hogy Wesselényi 1663. október 29-én, Murányból Zrínyihez írt levelében a *Syrena*-kötet epigramma-ciklusára utaló szövegrészek találhatók: „Áldassék az felséges Istennek neve maga *hectori jó hírével és nevével az ottomány fenyeskedő hodnak homalyito czorbitassával* hoszta vidámságra az szegény csak nem utolsó kétségben esett magyar világot.”²² Az alább idézendő Zrínyi-levelet azt engedi feltételezni, hogy Zrínyi és Wesselényi levelezésében olyan strukturált toposzrendszer alakult ki, melyet előszeretettel alkalmaztak leveleik megfogalmazásában: „Ha a jó Isten tovább ilyen progressusokat ad hiszem, még egyszer nemcsak az Istennek bosszúállását a pogány ellenségen látjuk, hanem nemzetünknek még egyszer talpra állását. [...] *Most avagy soha sem ronthatja, vagy legalább tántoríthatja meg őfelsége az ottomán hódot*.”²³ Ugyanakkor egyik fogalmazványában Wesselényi a török ellen új erőre kapni látszó harc érdekében, Várad elestére hivatkozva (éppúgy, mint Zrínyi az *Áfiumban*) idézi fel Zrínyi kedvelt szó szerkezeit: „Utolyara hazánkknak, sőt az eges kerestensegnek *erős bastiajat Varadot* [...] az ellen meg veve, azzal nem elégülven im erővel az kerestensegben paikoskodik [...] *es minden ok nélkül Erdelt elfoglalja s Magyar Orszagot s nemzetünket rontani hivatja*, az eges kerestensegben kapvan, es igi irok edes Nemzetem mar neked örvendetes hírt, el jut szabadétod, kegilmes kiralyunk, *el jut ideje sütetülyün az otoman had*.”²⁴ Véleményem szerint a fenti Wesselényi-levelet kurzivált helyére utal a vers 27. sora: „*Sokszor magyar miatt török hold megh apat*”. Csillag István azt is kimutatta, hogy a vers szerzőjének nemcsak Wesselényi leveleit, hanem Zrínyi *Áfiumát* is ismernie kellett. Íme néhány szövegpárhuzam Csillag gyűjtéséből: „*Szály ki hát álmoból* mig pihenést vehez”. Ez a verssor az *Áfium* egyik legismertebb mondatára

²⁰ Wesselényi levelét RÁTH Károly közölte: Új Magyar Múzeum, 1854, II, 43–44. Vö. még: R. VÁRKONYI Ágnes, *Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban*, Történelmi Szemle, 1984, 357.

²¹ KOVÁCS Sándor Iván, *Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi*, ItK, 1985, 390.

²² KOVÁCS Sándor Iván, „*Eleink tündöklősege*”, Bp., Balassi, 1996, 20–21. Wesselényi levelét közölte R. VÁRKONYI 1984, 365.

²³ Zrínyi Miklós Wesselényinek, Csáktornya, 1664. február 17. *ZrinLev.* 147–148.

²⁴ Magyar Országos Levéltár, Archivum Familiae Wesselényi, E–199, 7. cs., fol. 120. Sajátkezű fogalmazvány, dátum és hely nélkül. A szövegből azonban megállapítható, hogy az 1663–64. évi török elleni szövetkezések idején készülhetett. (Kiemelések: N. L.)

hajaz: „De mi dolog ez magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelenségét hallván, hanem magatok szemeivel a veszedelmet látjátok, megis *fel nem serkentek* mély *almotokból*”. A vers következő sora, a „*Fogj fegyvert markodban, s- szabadulást nyerhez*” egy másik *Áfium*-mondatot variál: „Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettől a fenforgó víztől meg akar *szabadulni*; ha maganak, posteritásának megmaradást kíván, *tartsen fegyvert kezében*”. A vers 31. sorában előforduló *töltez* szót („Ne hadgyuk *töltezni* Poganyt magunk iavan”) Zrínyi is ismerte és használta: „mikor a törökök megvették vala az várast, annyi kencset találának benne, hogy az egész török hadnak, annyi sok ezer embernek elég vala *töltözésére*. Ne járjunk mi is így; mert ha a török Magyarországot mind megveszi, bizony talál ő benne aranyat, ezüstöt, rezet, vasat, és mindent.” Lám, nem csupán a szó fordul elő az *Áfium*-ban, hanem a gondolat is hasonló. A vers utolsó előtti sorában felbukkan az *orvos-ság* kifejezés („El pusztúlt földünknek lehet *Orvosága*”), ami nemcsak az *Áfium* címét („Az török áfium/fátum ellen való *orvosság*”) idézi, de a szó gyakorta előbukkan az oráció szövegében is. Például: „Bizony az mi sebünk senkinek úgy nem fáj mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat úgy mint mi. Tehát következik abból, hogy senki olyan serényen is nem nyul az *orvossághoz*, mint minékünk kellene nyulnunk, főképpen ha az az *orvosság* veszedelemmel jár. Itt talám valaki engemet megszolli s kérdi tőlem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? mit tanácslasz? könnyű akarkinek is declamálni, predikálni, de *orvosság kell a betegnek*, falastrom az sebnek. Én arra rövideden felelek, *meg is duplázom kiáltásomat: Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik, és jó vitézi Resolutio.*”²⁵

Úgy vélem, nyilvánvaló, hogy a vers nem születhetett meg az *Áfium* és a Wesselényi-levelek ismerete nélkül. Ha ez így van, marad továbbra is a kérdés: hogyan szerezte meg Pápai az *Áfium*-ot és Wesselényi leveleit? Különösen akkor nehéz erre válaszolnunk, ha tudjuk, hogy a Zrínyiről szóló egyéb értesüléseit Pápai nem 1663-ban, hanem csak jóval később szerezte. Minderről a vers újraközlői a következőket írják: „A hithű református Pápai ugyanis különösen nagyra becsülte Zrínyi felekezeti toleranciáját, a protestánsokkal szemben képviselt türelmes álláspontját. Egy későbbi művében, a *Rudus redivivum* (Szeben, 1684; magyarul: *Romlott fal építése*, 1685) című egyháztörténeti összeállításában azt beszéli el, hogy az 1659-es országgyűlésen Zrínyi kiállt az ’evangélikusok’ szabad vallásgyakorlása mellett.”²⁶ Ezzel kapcsolatban az alábbiakat szeretném megjegyezni: 1. Pápai a *Rudus redivivum* nyomtatott kiadását megküldte Diószegi György nagybányai prédikátornak, „ki e munkát – amint a magyar fordítás előszavában írja Pápai – az olvasóhoz írt verseivel is megtisztelte, ki mihelyt a deák írást kaphatta, ottan kedvesen megolvasta, levele által fáradozásomat megköszönte, és *maga egyszeri s másodszori e matériában való jegyzéseit kezemhez küldötte, melyből szaporodott némely része.*”²⁷ Pápai magyar nyelvű átdolgozása kéziratban maradt, és csak 1906-ban adta ki Thury Etele,

²⁵ CSILLAG István, *Zrínyi prózai műveinek recepciója*, PhD-disszertáció kézírata, *Az Áfium 1663–64. évi recepciója* című fejezet. Ezúttal köszönöm meg a szerzőnek, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta. Vö. ZRÍNYI Miklós *Prózai művei*, kiad. KOVÁCS Sándor Iván és az ELTE Zrínyi-szemináriuma, Bp., 1985 (Zrínyi-Könyvtár, 1), 209, 214, 218, 225.

²⁶ BITSKEY-GÁBOR 756.

²⁷ PÁPAI PÁRIZ 1977, 287. (Kiemelés: N. L.)

Diószegi versével együtt.²⁸ Arra nem vállalkozhatunk, hogy Pápai latin és magyar nyelvű szövegváltozatát minden részletre kiterjedően összevessük, de arra mindenképp szükséges felhívunk a figyelmet, hogy a Zrínyiről szóló rész a nyomtatott latin kiadásból hiányzik. 2. Zrínyinek ez a beszéde egy impresszum nélküli nyomtatványban németül is megjelent. Ennek unikum példányát Fazakas József találta meg (RMK III, 2237a). Klaniczay Tibor bizonyította be, hogy Zrínyi beszéde nem az 1659. – amint azt Pápai Páriz és nyomában Thury Etele, valamint Bitskey István és Gábor Csilla is hiszi –, hanem az 1662. évi országgyűlésen hangzott el. Abban viszont tévedett Klaniczay, hogy a beszéd latinul is megjelent volna a *Romlott fal építése* c. kötet első, latin nyelvű változatában.²⁹ A fenti, Diószegire vonatkozó idézet alapján szinte biztosnak tűnik, hogy Pápainak Diószegi küldte meg Zrínyi beszédét.³⁰ Nem furcsa, hogy az 1663-ban a magyarországi hadszíntereken folyó eseményekből oly naprakész Pápai csak jó húsz év után szerez tudomást Zrínyi evangélikus-párti beszédéről, mely ráadásul még nyomtatásban is megjelent? De van még egy adatunk arról, hogy Pápai épp a *Rudus redivivum* fordítása közben kezd Zrínyi iránt érdeklődni. 1684-ben II. Apafi Mihály fejedelemmé választásának tiszteletére a nagyenyedi kollégium diákjai és tanárai alkalmi versgyűjteményt jelentettek meg.³¹ Pápai *Az deak verseknek magyar summája* címmel befejező költeményt írt a gyűjteményhez, melynek első strófája Tarnai Andor szerint nem más, mint a Zrínyi *Áfium*ában található Croesus-apophthegma:

Croesus néma fia keserülvén Attyát
Midőn a' Vitéznek nyakán látná kardgyát,
Meg-nyitá szóllani nem szokott ajakát,
Rab Attyának dolga hozá meg a' szavát.³²

A fentiek alapján szerintem a vers Wesselényi környezetében íródott az *Áfium* és a nádor leveleinek felhasználásával. Kovács Sándor Iván még azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a szerző maga Gyöngyösi lehetett. Az kétségtelen, hogy Gyöngyösi 1663 nyarán már Wesselényi szolgálatában állott, valamint az is, hogy nemcsak a Thököly-epithalamiumban, hanem már az 1663–64-ben megírt *Márssal társolkodó Murányi Vénusban* is használta a *társ–ars* rímekbokrót:

Rád bízandó dolgom, ha jól végzed, társ,
Nagy jóakaratot s jutalmat tőlem vársz,

²⁸ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1906, 129–181.

²⁹ KLANICZAY 1964, 717.

³⁰ Diószegi nagybányai másodjegyző volt, életéről kevés adat maradt fenn. 1677-ben Utrechtben tartózkodott és itt adta ki Burmanni Franciscus munkájára írt teológiai vitairatát (RMK III, 2842). Egy évvel később már Apafi udvarában találjuk. Verseit kiadta Varga Imre: RMKT XVII/10, 370.

³¹ RMK II, 1541.

³² Pápai versét kiadta Varga Imre: RMKT XVII/13, 475. Lásd TARNAI Andor, *A parodia a XVI–XVIII. századi Magyarországon*, ItK, 1990, 465.

Azt sem tartjuk kizártnak, hogy az epigramma Zrínyi tudtával és beleegyezésével szegődött az *Áfium* kísérőjéül, hisz prózai szöveget epigrammával lezárni egyértelműen Zrínyi módszerére vall: a *Mátyás-elmélkedések* Karnarutić horvát epigrammájával zárul, a *Vitéz hadnagy*, valamint az 1663. május 2–15-én írt, Kovács Sándor Iván által „kis *Áfiumnak*” nevezett levél végén szintén ott találjuk a „mondanivalót” összegző epigrammát.

Egyre több jel mutat tehát arra, hogy Pápai csak 1663 után juthatott hozzá mind az *Áfium*, mind az epigramma szövegéhez. Véleményem szerint ő nem lehetett a vers szerzője, hanem csak lemásolója. A másolat mellett szól az az érv is, hogy a vers kézirata Pápai nagyenyedi iskolai jegyzetei között maradt fenn, melyek között más önálló műveket nem találunk. Verseket is csak jóval később, peregrinációja idején, kezdett el írni 1675-ben. A Zrínyiről szóló epigramma lenne a fiatal Pápai első verse? Pápai 1664. február 18-a és 1672. március 11-e között volt a kollégium hallgatója, és a kolozsvári református kollégiumnak adományozott hagyatéka az 1664–1672 között készült kéziratait tartalmazza. 1664–1672 között tehát bármikor Pápai kezébe kerülhetett a Zrínyiről írt epigramma. Ugyanis azt könnyebb bizonyítani, hogy miként juthatott Pápaihoz az *Áfium* és vele együtt a vers, mint ennek fordítottját. Láttuk, hogy a verstoldalékos *Áfium*-másolatok Wesselényihez köthetők. A nádor mellett az *Áfium* másik terjesztői rétege a felföldi nemesség, közülük is főképp Szepesi Pál, aki saját kezűleg másolta le az *Áfium* egy részét, valamint számos Zrínyi Péterre és az összeesküvők 1671. évi kivégzésére vonatkozó iratot. Szepesi 1671. január 11-én Teleki birtokán, Sorostélyon Alvinci *Querela Hungariae* c. művéből is lemásolt néhány részt. Szepesi művelt nemes lehetett: nemcsak az *Áfiumot* és Alvinci művét másolta le, hanem Csáky István *Politica Philosophiájának* egy részét is.³⁴ Szepesi Pállal jó kapcsolatban volt az a Bocskai István is, akivel 1671. november 28-án Pápai személyesen találkozott: „A jeles Dési Márton urat nagyságos báró Bocskai István jelenlétében beiktatták a fent nevezett jeles Kollégium [a nagyenyedi] teológiai professzorságába”³⁵ – jegyezte fel naplójába. Bocskai már 1663/64-ben kapcsolatban állt Vitnyédy által Zrínyivel.³⁶ Ugyancsak ő az, aki megfordult később Radnótfáján is, ahol 1676-ban lemásolják a *Syrena*-kötetet. Nadányi Jánossal is kapcsolatban állt: tőle vitte el Keresztúri Pál könyvét épp Radnótfájára. Bocskainak ezek a ténykedései csak megerősítik azt a feltételezésünket, hogy Zrínyi művei elsősorban az 1671-ben Erdélybe menekült felső-magyarországi protestáns nemesek – Kende Gábor, Keczer Ambrus és főleg Szepesi Pál és Bocskai István – révén jutottak ki Erdélybe. Véleményem szerint Pápai általuk juthatott hozzá az *Áfium*hoz és a szóban forgó vershez.

³³ GYÖNGYÖSI István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, kiad., jegyz., utószó JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Balassi, 1998, II. ének, 116. strófa.

³⁴ OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 411, 39b, 79a–83b.

³⁵ PÁPAI PÁRIZ 1977, 143.

³⁶ HAUSNER Gábor, „Zrínyi Miklos Uram Actai...” = „Mint sok fát gyümölcscsel”: *Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, Bp., ELTE, 1997, 59–67.